

*Poul Bang-Jensen i det danske gesandtskab
i Washington under
den anden verdenskrig*

AF

FINN LØKKEGAARD

Det er med ganske særlig interesse, jeg har læst Bo Lidegaards (herefter BL) bog.* Ca. 100 af hans ca. 600 tekstsider handler om det samme som min gamle disputats fra 1968 om gesandtskabet i Washington i årene 1940, 41 og 42. Det hovedafsnit på ca 220 sider, de 100 sider indgår i, dækker krigsårene. Det skal jeg især tage mig af.

På side 152 skriver BL, at min »redegørelse for det grundlæggende begivenhedsforløb på gesandtskabet i de vigtige år 1940-42 står uanstøtet. Men tolkningen af forløbet kan diskuteres – og vil blive det i det følgende.« Den handske vil jeg tage op her. Ikke i den forstand, at jeg bare vil pukke på mine egne tolkninger fra dengang. Jeg vil også drøfte nogle tolkninger, som BLs grundige og righoldige redegørelser for kilderne gør mulige som alternativer til dem, han har lagt sig på. Det er en fin videnskabelig kvalitet ved hans bog, at han giver sine læsere mulighed for at deltage i diskussion alene på grundlag af det, han har lagt frem. Det har været en væsentlig begrundelse for min positive holdning til afhandlingen.

BL skriver på side 34, at han oprindeligt antog, »at historien handlede om en mand, der havde et rendez-vous with destiny den 9. april 1940, og hvis senere berømmelse og særstilling udsprang af de helt særlige forhold omkring hans placering i Washington ved Danmarks besættelse.« BLs arbejde førte ham imidlertid frem til den hovedtesis, »at Kauffmann

* Som medlem af udvalget til bedømmelse af den af Bo Lidegaard indleverede afhandling »I kongens navn« til forsvar for den filosofiske doktorgrad, opponerede jeg ex auditorio ved den mundtlige handling d. 21. februar 1997. Manuskriptet bringes her i en let omskrevet form. Sidehenvisninger til Bo Lidegaards afhandling er angivet i parentes. Sidehenvisninger til min afhandling »Det danske gesandtskab i Washington 1940-1942« (Gyldendal 1968) er angivet i parentes med tilføjelsen FL.

forfulgte en politik, der på afgørende punkter var i opposition til den fremherskende i udenrigstjenesten.«

Jeg skal ikke her opholde mig ved den tesis, den behandler professor Carl-Axel Gemzell, anden officielle opponert, men jeg synes ikke, at BL formår at godtgøre, at Kauffmann i tiden før den 2. verdenskrig arbejder for en mere kosmopolitisk – dvs. angelsaksisk vendt – kurs i modsætning til det, han kalder »tyskerskolens« kurs. I min diskussion med BL om tolkningen vil jeg derfor gøre mig til talsmand for, at Kauffmann d. 9. april 1940 mødte sin politiske skæbne.

Jeg kan være enig med BL om, at beslutningen d. 9. april om ikke at modtage ordre fra en regering under tysk tryk ikke var spontan, som Kauffmann selv har hævdet, men forudsætningerne for den opstod i det korte tidsrum, fra han i august 1939 blev akkrediteret i Washington til selve den skæbnesvangre dag. Afgørende var selvfølgelig krigsudbruddet i september 1939, som vendte op og ned på hele den udenrigspolitiske situation, men det er ikke mindst vurderingen af forholdet mellem Kauffmann og Bang-Jensen, der skiller os, når det gælder tolkningen af begivenhedsforløbet i gesandtskabet under krigen.

I sin iver for at se Kauffmanns undsigelse af en regering under tysk tryk som led i et engagement gennem hele hans karriere mod »tyskerskolen«, ser BL ansættelsen af antinazisten Bang-Jensen i 1939 som et skridt ad denne lange vej (s. 140/41). Han var ifølge BL en mand, som Kauffmann kunne bruge, selvom han måske ikke delte hans stærke ideologiske engagement. Det er en dristig tolkning. Bang-Jensen blev ansat på et tidspunkt, hvor der var stor mangel på arbejdskraft i gesandtskabet, og han var jo tilfældigvis lige ved hånden. Men da han først var inde, fik det unægtelig følger. Det forholdt sig snarere sådan, at Kauffmann var en mand, som Bang-Jensen kunne bruge.

Nogle fysikere arbejder med en teori, som populært kaldes kaos-teorien. Den er udviklet af en meteorolog, Edward Lorenz, og går ud på, at ganske små upåagtede forhold ved indledningen til et begivenhedsforløb kan – efterhånden som udviklingen skrider frem – blive årsagen til væsentlige afvigelser fra eventuelle forhåndsforestillinger. En sommerfugls vingeslag kan blive den beskedne start på et uvejr.

Jeg er tilbøjelig til at mene, at Bang-Jensens ansættelse ved gesandtskabet var en banal tilfældighed, men at han blev udløseren af et handlingsforløb af uforudsigeligt omfang, som først sluttede i 1947/48, da Kauffmann blev desavoueret som forhandler i den daværende grønlandssag. (s. 427) BL gør sig – efter grundige studier – mange overvejelser (s. 140-45 og i afsnittet »Bang-Jensen i gesandtskabets politik« s. 348 ff) om forholdet mellem de to mænd. Konkluderende skriver BL (s.349)

»Alligevel skal man nok være forsigtig med at overdrive Bang-Jensens betydning som selvstændig drivkraft på det uafhængige gesandtskab.« Jeg vil argumentere for det, BL kalder en overdrivelse, nok så meget for at bidrage med nogle schatteringer til hans Kauffmann-billede som af interesse for Bang-Jensens person.

BL skriver jo biografi. Selv om han i sin bog lægger betydelig vægt på mere almindelig politisk historie som baggrund for sin hovedpersons ageren, og selvom det er vanskeligt at trænge ind til Kauffmann personligt – han har formodentlig destrueret sine mere private arkivalier – så bidrager BL dog ihærdigt og prisværdigt til en forståelse af hans personlighed.

Henrik Kauffmanns personlige tilbøjelighed for at handle dristigt fremgår flere steder især i afsnittet »Bevæggrunde« s. 595. Han var både i bogstaveligste forstand og i overført betydning en bjergbestiger, som gik helt ud til afgrundens rand. Han var lidt af en gambler – i hvert fald i pengesager. Han var tiltrukket af aktiviteter, som lå i tussmørke uden for diplomatiets officielle opgaver. Det var efterretningsvirksomhed i samarbejde med folk som Mason Philip Sears i 1925 i Kina og Adolf Berle i Washington først i 1940'erne, ja, endog guerillakrigsførelse i Kina med Erik Nyholm i 1941/42. Han var ambitiøs og personligt forfængelig. Derimod var han næppe besjælet af et ønske om personligt at kaste sig ind i kampen mod nazismen, som BL jo også skriver s. 595. Det moment i hans »private udenrigspolitik« efter 9. april 1940 mener jeg, at Bang-Jensen bragte ind i billedet.

Den 9. april var Bang-Jensen alene i gesandtskabet, da meddelelsen om den tyske indmarch i Danmark indløb – Kauffmann var på ferie – og det var ham, der straks fortalte pressen, at her ville man ikke modtage tyske ordrer. Kauffmann og Bang-Jensen havde efter al sandsynlighed drøftet, hvad de skulle gøre, hvis Danmark blev besat. De fortulfælde af tysk besættelse, de kunne have for øje, var Tjekkosllovakiet, hvis gesandt i Washington efter marts 1939 havde fortsat sit virke uafhængig af de tyskdominerede magthavere i sit land, og Polen, der var blevet nedkæmpet militært, og hvis regering var gået i eksil. På gesandtskabet måtte man holde sig klar til at handle i lignende situationer.

Hvis det havde været aftalt på forhånd, at gesandtskabet skulle forholde sig, som Bang-Jensen sagde til pressen, så har forudsætningen for aftalen i hvert fald været en anden situation i Danmark end den, der rent faktisk snart viste sig at være realiteten, og Bang-Jensen bragte med sin tidlige udtalelse faktisk Kauffmann i vanskeligheder. Da han få timer efter kom tilbage til Washington, og det blev klart, at den legitime, danske regering var blevet siddende, måtte han ændre standpunktet til,

at gesandtskabet ikke ville modtage ordrer givet under tysk pres, og da det senere viste sig, at den amerikanske regering ikke ville opgive forbindelsen til og dermed anerkendelsen af denne regering, måtte han – omend i begrænset omfang – opretholde forbindelsen til København.

Det var altså Bang-Jensen, der nærmest ved en fejltagelse satte det begivenhedsforløb igang, som førte til bruddet mellem Kauffmann og regeringen året efter, da han underskrev grønlandstraktaten.

I den forbindelse er det ikke uinteressant af hæfte sig ved den vurdering af forløbet, Ejner Blechingberg, som arbejdede i gesandtskabet, gav en dansk regeringsudsending i Washington, Mogens Hartung, i sommeren 1940. Kauffmann var kommet i konflikt med sig selv, sagde Blechingberg, men når han alligevel ikke tilpassede sin politik til de faktiske forhold, var det fordi det oprindelige standpunkt var taget så voldsomt og offentligt, at enhver kursændring straks af den offentlige mening og af propagandaen vilde blive opfattet som resultat af tysk tvang fra København. (FL s. 245)

Om Bang-Jensen havde Blechingberg sagt, at han havde en overordentlig stærk indflydelse på Kauffmann, og at han oprindeligt havde været af den mening, at man helt skulle bryde forbindelsen til København og oprette en »dansk regering« i USA. Dette var ministeren dog ikke gået med til. (FL s. 244). At Bang-Jensen havde sådanne forestillinger bekræftes af et notat, som han udarbejdede i forbindelse med diskussionen om de grønlandske landsfogders rolle ved indgåelsen af grønlandstraktaten. Han skriver her: »Hvis den danske regering må gå helt af, er det nødvendigt, at der holdes sammen på de danske interesser uden for Danmark, Færøerne, Grønland, skibe, fonds etc.« (FL s. 335). Med andre ord, at Kauffmann skulle påtage sig vidtgående regeringsbeføjelser. I dette tilfælde specielt være regering for landsfogderne.

Nu er Blechingberg – i lyset af hans senere handlinger – nok ikke det mest tillidvækkende vidne, men måske er det trods alt værd at lytte til, hvad han sagde i sommeren 1940, mens han endnu arbejdede i gesandtskabet.

BL kunne godt være gået mere kritisk til sin hovedperson. Det er meget sympatisk, at han på s. 25 nævner den gæld, han står i til de mennesker – Kauffmanns familie, venner og kolleger – som har vist ham tillid og fortrolighed, og føler sig forpligtet af den. Jeg formoder forpligtet til ikke at gå for nær på Kauffmann privat med en personlig kritik. Men en sådan gæld kan også, som BL skriver, virke styrende på forskningen. Det er såmænd ikke strengt private forhold, jeg mener, BL burde have lagt frem, men der er tegn på, at den gæld, han føler sig i, også har afholdt ham fra at udnytte det mere tjenstlige kildemateriale af kritisk

karakteriserende karakter, som han har haft adgang til. Her tænker jeg især på Adam Tschernings såkaldte »anklageskrift af 1941« (s. 210 og note 192), som jeg ikke har set, og på Blechingbergs udtalelser til Hartung i sommeren 1940, som jeg lige har citeret fra.

Vi har iøvrigt mange troværdige udsagn om Bang-Jensens rolle i gesandtskabet som Kauffmanns alter ego eller onde ånd (s. 143). Kauffmann gav ham – til stor irritation for andre medarbejdere ved gesandtskabet – rollen som næstkommanderende og som chargé d'affaires i eget fravær. Og Bang-Jensen var meget alene på gesandtskabet. BL har selv regnet ud, at Kauffmann alene på tjenesterejser var væk en tredjedel af tiden i de første krigsår (s. 255) Og dertil kommer så de ferier, som han havde en tilbøjelighed til at tage lidt for rigeligt for sig af.

Hans fravær d. 9. april var på grund af ferie, og han var også på ferie, da Bang-Jensen i 1943 med en henvendelse til frie danske organisationer i hans navn trådte op over for en resolution fra »Det danske Råd« i London, en handling, som blev videreført med en henvendelse til det engelske Foreign Office bag om Reventlow, en diplomatisk set højst uheldig disposition, som kostede Kauffmann anseelse. Kauffmann sagde iøvrigt selv, at Bang-Jensens henvendelse ville være blevet formuleret anderledes, hvis han selv havde været tilstede i Washington. (s. 283)

BL fremhæver et af Kauffmanns ledelsesprincipper, »Det kommer ikke an på, hvad du selv laver, men på, hvad du kan få andre til at lave for dig« (s.133). For mig at se, kan der ikke være megen tvivl om, at Kauffmann gav Bang-Jensen urimeligt frit spil.

Han sendte ham på vigtige missioner i 1942 til London, i 1945 – kort før og under befrielsen – til Sverige og Danmark og i 1948 til Danmark, hvor han var medvirkende til den såkaldte »Påskekrise«.

Gesandtskabets arkiv rummer mange koncepter til vigtige dokumenter udført af Bang-Jensen. Marginalrettelserne på det amerikanske udkast til grønlandstraktaten af 1941 er med hans håndskrift, og flere af de såkaldte »skuffenotater«, defensorater for handlinger, som måtte formodes at komme til diskussion efter krigen, findes kun i Bang-Jensens private arkiv (s. 275).

Jeg finder det nærliggende ikke blot at se Bang-Jensen som den, der satte spillet igang, men også som den, der holdt det igang.

Bang-Jensen var en borgerlig modstandsmand af reneste vand. Hans motiv til at handle, som han gjorde i gesandtskabet under krigen, var moralsk og nationalt. Det var ham, der udformede begrundelsen for gesandtskabets »private udenrigspolitik«. Allerede den 27. april 1940 udarbejdede han et memorandum, hvor han fremhævede udenlandsdanskernes »moralske pligt til at gøre deres bedste for at hjælpe i

kampen mod deres fædrelands fjender«, som han udtrykker sig. Dette synspunkt kommer bl.a. frem over for søfolkene på de danske, oplagte skibe i amerikanske havne, da gesandtskabet i maj 1940 uden held søgte at få dem til at gå i allieret tjeneste på engelske betingelser (s. 176).

Jeg vil holde lidt fast i denne skibssag, for også specielt i den tror jeg, at Bang-Jensen bragte Kauffmann i vanskeligheder. I gesandtskabet søgte man amerikansk anerkendelse som uafhængig af den danske regering, altså hos en regering, som var neutral og fungerede i et isolationistisk domineret USA. Kauffmann havde uafhængigt af regeringen i København kort efter d. 9. april nedsat en komité af danske rederrepræsentanter i USA kaldet Dancomittee, som skulle komme til rette med de allierede – in casu englænderne – om betingelserne for danske skibes sejlads for de allierede. Ambitionen var at forhandle for alle danske skibe uden for aksemagternes råderum, og komitéens aktiv var de mange danske skibe, der lå i neutrale havne og nølede med at gå ud. De allierede betragtede nemlig skibene som teknisk fjendtlige, ville opbringe dem, hvis de blev antruffet på havet, og sætte dem under allieret flag. Forhandlingerne brød sammen. De danske redere ønskede, at skibene skulle fortsætte deres sejlads under dansk flag uden for krigszonerne, et ønske, som Kauffmann på et tidligt tidspunkt synes at have tilsluttet sig (s. 173 og FL s. 106). Han mente, at de engelske krav var for barske. Han argumenterede over for englænderne med, at noget sådant ville gøre et dårligt indtryk i Danmark (FL s. 124). Men da rederne søgte at få amerikansk støtte til deres synspunkt, slog han bak. (FL s. 115). Han kunne ikke gå med til at spille USA ud mod englænderne.

Den tanke kom frem, at Kauffmann kunne beslaglægge skibene og lave en aftale i det mindste for de skibe, som lå i amerikanske havne. Det afslog han (side 175 og note 95). Her har vi en situation, som kan paralleliseres med situationen omkring grønlandstraktaten i 1941, hvor Kauffmann »beslaglagde« Grønland for næsen af landsfogderne, lavede en aftale med USA og fik amerikansk anerkendelse. Ville det være muligt allerede i maj 1940 at opnå en amerikansk anerkendelse som uafhængig gesandt, hvis han beslaglagde skibene i amerikanske havne, lavede en aftale med englænderne og blev afskediget fra København?

BL skriver s. 175 »at Kauffmanns faktiske muligheder for at opnå anerkendelse i vid udstrækning afhang af, om rederne og andre aktører valgte at betragte ham som uafhængig repræsentant for en ikke eksisterende fri dansk regering. Dancomittee lå med andre ord inde med en del af nøglen til det for Kauffmann afgørende spørgsmål: Anerkendelse som uafhængig gesandt eller ej.«

Det tror jeg ikke på. Anerkendelsen skulle jo komme fra den ameri-

kanske regering. Skulle man forestille sig, at Kauffmann beslaglagde skibene eller blot stod bag en aftale mellem Dancomittee og de allierede og blev afskediget fra København, så måtte en amerikansk anerkendelse være betinget af en høj offentligt tilkendegivet amerikansk prioritering af en aftale om skibenes anvendelse i allieret tjeneste. Det kunne der selvfølgelig ikke være tale om i det neutrale USA. Det, amerikanerne kunne overveje, var en aftale om, at skibene gik i amerikansk tjeneste (FL s. 127), Men amerikanerne havde skibe nok, og amerikanske redere ønskede ikke øget konkurrence fra danske skibe (FL s. 130)

Helt afgørende for gesandtskabet var dog, at man her ikke kunne lægge navn til noget, der ville være en uvenlig holdning over for de allierede. Og det anså de en amerikansk anvendelse af skibene for at være (FL s. 107). Rederne lå altså ikke inde med noget af nøglen til det for Kauffmann afgørende spørgsmål: Anerkendelse som uafhængig gesandt eller ej, som BL skriver.

Trods det, at gesandtskabet ikke kunne vente nogen anerkendelse hos den amerikanske regering efter en aftale med de allierede og en afsked hjemmefra, spillede man alligevel højt spil her, og det skyldtes formentlig først og fremmest Bang-Jensen.

Efter forhandlingssammenbruddet mellem Dancomittee og englænderne søgte man fra gesandtskabet – trods utilfredshed med den engelske holdning – at overtale kaptajnerne på de danske skibe i amerikanske havne til at gå ind på de engelske betingelser som et led i gesandtskabets goodwill-politik. Når jeg tror, Bang-Jensen var den drivende kraft i dette, er det, fordi han som sagt netop i forbindelse med skibssagen udformede det memorandum af 27. april om udenlandsdanternes moralske forpligtelser. Allerede den 21. april havde han iøvrigt møde med Dancomittes medlemmer, hvor han anførte goodwill-politikkens *raison d'être*, og det var også den, man slog på over for kaptajnerne. Men altså uden held. Når det ikke gik galt for Kauffmann, skyldtes det, at det delvis lykkedes at skjule engagementet i skibssagen over for København, selv om det holdt hårdt, men det er en anden historie (FL s. 206 ff).

I forbindelse med det, man kunne kalde Bang-Jensens konception, den nationalt og moralsk begrundede aktive indsats i krigen på allieret side mod Tyskland og nazismen, vil jeg gå ind på to emner, forspillet til grønlandstraktaten og den senere meget forkætrede paragraf 10 i denne traktat.

I BLs fremstilling af forspillet lægger han dominerende vægt på forholdet mellem Kauffmann og landsfogderne. For ham bliver det et magtspil om, hvem der skal indgå traktaten med amerikanerne, fogderne som repræsentanter for en forhindret dansk regering eller Kauff-

mann som uafhængig gesandt. Blev det Kauffmann, ville den amerikanske anerkendelse som uanmodet forretningsfører være i hus, og det var aldeles afgørende for, at han kunne optræde i rollen som et frit Danmarks førstemand uden for Danmark.

Den fremstilling skal jeg ikke afdisputere BL, det er også min egen. Men man fornemmer tydeligt, at BL selv er professionel diplomat og dermed har mindre sans for amatøreren Bang-Jensens synspunkt, den aktive krigsindsats uden for mange betingelser eller nølen. Spørgsmålet er, om netop dette moment kunne have været tilgodeset, hvis fogderne var blevet valgt som underskrivere.

S. 335 skriver BL: »Der er al mulig grund til at antage, at State Department i foråret 1941 med landsfogderne kunne have forhandlet en aftale på plads i stil med den, man nu indgik med Kauffmann, bortset fra to væsentlige elementer: Aftalen ville næppe have haft gyldighed udover krigens varighed – og Kauffmann ville ikke have opnået utvetydig anerkendelse som uafhængig gesandt.«

Den køber jeg ikke. Hvis vi ser på forspillet til grønlandstraktaten, har jeg – i en diskussion med landsfoged Svane i Historisk Tidsskrift 12. række, bind 4, hæfte 3, 1970 – sandsynliggjort, at Svane ville have gjort knuder. Den amerikanske konsul i Godthaab, James K. Penfield, var allerede i efteråret 1940 klar over, at Svane ville holde Grønland neutralt lige til det øjeblik, der forelå åbenlyst tvingende grunde til en anden politik. Den holdning fik Penfield bekræftet, da Svane fik traktaten til godkendelse kort før indgåelsen. Den 12. april 1940 telegraferede Penfield til udenrigsminister Hull, at Svane ville foretrække at undgå at indgå overenskomsten, indtil det var nødvendigt at imødegå en besættelse eller anden udenlandsk intervention, et tilfælde som han øjensynligt kun ville være villig til at medgive, når han stod over for et fait accompli.

Nej, der er efter min mening al mulig grund til ikke at antage, at landsfogderne kunne have lavet en aftale i stil med den, Kauffmann underskrev.

Går man ind for goodwill-politikken, som Bang-Jensen formulerede den, så var der i dette tilfælde en god grund til, at Gesandtskabet trængte landsfogderne i baggrunden, og selv tog affære.

En traktat, der ikke havde gyldighed ud over krigens varighed, ville det slet ikke have været muligt for landsfogderne at indgå. Jeg tror, at BL og jeg er enige om, at en stormagt varetager sine vitale interesser hen over folkeretlige detaljer, og for USA var det af vital betydning ikke blot at sikre sig baser i Grønland for krigens varighed, men også ud over den.

Hvordan vurderede USA muligheden for en krigsafslutning i foråret

1941? Man måtte se i øjnene, at en fredskonference med Tyskland som den stærke part ville resultere i en varig dansk afhængighed af Tyskland i et Neuropa, en afhængighed som ville være om muligt endnu større end i 1930'erne, og det vil også sige endnu større tysk indflydelse i Grønland. Det var aldeles uacceptabelt.

Ser vi på traktatens paragraf 10 i det lys, og går vi ind for det rigtige i en aktiv dansk indsats i krigen på allieret side mod det nazistiske Tyskland, så var der ved krigens afslutning ikke spor i vejen med paragraf 10, sådan som det siden har været hævdet, og som hævdes både af BL og af dem, der har skrevet Dansk udenrigspolitisk Instituts redegørelse: »Grønland under den kolde krig« (DUPI 1997).

Da freden sænkede sig over Europa var der med Tysklands totale nederlag ikke skygge af tvivl om, at »de nuværende Farer for det amerikanske Kontinents Fred og Sikkerhed« var ophørt. Formelt set kunne man altså tage fat på en konference om overenskomstens ændring eller ophør, og den danske regering kunne udnytte sin ret til at tilkendegive sin hensigt om at bringe overenskomsten til ophør. 12 måneder efter skulle amerikanerne så være ude af Grønland. Men det var nye og under krigen uforudsigelige omstændigheder, der fik danskerne til at nøle. Først bekymringen for det russisk besatte Bornholm, så USAs holdning til Danmark ved forhandlingerne om Marshall-planen og endelig den skærpede kolde krig.

Når den danske udenrigsminister overhovedet tog paragraf 10 i sin mund (s. 434) var det af indenrigspolitiske grunde, og amerikanerne svarede ikke på danske henvendelser med henvisninger til den, men talte om en ny traktat, og det var på grund af en ny fare.

Paragraf 10 burde hverken give anledning til bekymring eller kamp, som det fremgår af BLs fremstilling og af DUPIs redegørelse. BL skriver s. 196, at artikel 10 blev et smertens barn gennem de følgende ti år for det dansk-amerikanske forhold. Og med en henvisning til BLs dengang endnu ikke trykte manuskript skriver forfatterne til DUPI-redegørelsen s. 53: »Under alle omstændigheder kom aftalen og ikke mindst formuleringen af artikel 10 til at volde de danske regeringer stor bekymring, da de søgte at bringe den til ophør efter krigsafslutningen.« Dermed har BL lokket de gode folk i DUPI til at skrive et ellers udmærket afsnit under overskriften »Kampen om artikel 10« (s. 76). Det handler om perioden 1946/47, hvor det danske udenrigsministerium søgte at få USA til at indvilge i forhandlinger jfr. – som de skriver – 1941-aftalens paragraf 10.

Tror BL, at en anden udformning af paragraf 10 ville have fået amerikanerne til at forlade Grønland på dansk opfordring efter krigen?

Når amerikanerne blev i Grønland også efter krigen, og ikke ville lade sig sætte ud af en dansk regering, så var det da heller ikke med henvisning til grønlandstraktatens paragraf 10. Der var som sagt efter krigen opstået en helt ny situation. Faren var nu Sovjetunionen, og det krævede en ny traktat, som den danske regering ikke kunne sætte sig imod af bl.a. ovennævnte gode grunde. Det danske gesandtskab i Washington havde ikke sat dansk suverænitet over Grønland overstyr på længere sigt med paragraf 10.

Man kunne måske hævde, at gesandtskabet gjorde det ved overhovedet at afslutte en overenskomst, men USA havde flere muligheder for at legitimere sin tilstedeværelse i Grønland under krigen. Jeg har især peget på Havannaftalen (FL s. 155ff og 345ff). Det var en panamerikansk aftale fra juli 1940, hvor USA og de latinamerikanske lande enedes om, at ikke-amerikanske områder på den vestlige hemisfære kunne sættes under provisorisk, amerikansk administration, hvis de stod i fare for at blive gjort til genstand for territorial byttehandel eller suverænitetsskift.

En amerikansk legitimering af baser i Grønland på det grundlag ville – set fra et dansk synspunkt – have været værre end en bilateral overenskomst med garanti for dansk suverænitet mellem USA og gesandtskabet, for i Havanna var det aftalt, at når faren var drevet over, skulle sådanne områder enten have selvstændighed eller gives tilbage til de tidligere ejere. En eventuel grønlandsk selvstændighed efter krigen ville nok være lidt svær at praktisere, den tids forhold taget i betragtning, men med massiv støtte fra USA var den vel ikke utænkelig formelt set.

Det var makkerparret Kauffmann/Bang-Jensen, som i et symbiotisk forhold stod for udviklingsforløbet i gesandtskabet under krigen. Modstandsmanden, amatørdiplomaten og antinazisten Bang-Jensen satte det igang d. 9. april og holdt det igang en 7-8 år frem i tiden. Det kunne han gøre, bl.a. fordi han havde meget frie tøjler. Gambleren og eventyreren og den professionelle diplomat, Henrik Kauffmann, med de mange personlige og indflydelsesrige amerikanske forbindelser var let at trække med. Han holdt trods alt udviklingen i sporet, så den ikke løb løbsk eller blev afsporet, som der kunne være tendens til, hvis Bang-Jensen gik for vidt som f.eks. da han søgte et totalt brud med den danske regering allerede i 1940, da han gjorde en uheldig arrogant figur i London i 1942, og da han bragte tillidsforholdet mellem Kauffmann og Reventlow i fare i 1944.

Efter krigen var situationen m.h.t. Grønland som sagt en helt anden. Krigstidens fare for USAs sikkerhed og fred var væk, men en anden var trådt frem, Sovjetunionen. Som Bang-Jensen havde været antinazist, var han nu antikommunist. Det viste sig med al mulig tydelighed under hans

besøg i København i 1948, hvor han var noget af anledningen til den såkaldte »påskekrise«, for slet ikke at tale om hans konflikt i FN efter ungarnsopstanden i 1956, hvor han kæmpede med næb og klør for anonymiseringen af sine ungarske forbindelser, en kamp der førte til hans afsked og måske hans død.

Men hvilken rolle spillede han i samarbejde med Kauffmann, da denne i 1946/47 lagde råd op med amerikanske embedsmænd om, hvordan man kunne få danskerne til at indgå en ny grønlandsaftale? Det læser man ikke meget om i BLs bog. Er det fordi denne højst sandsynlige fortsættelse af det symbiotiske forhold ikke sætter sig spor i kilderne?

Jeg kan ikke sige mig fri for at mene, at Kauffmanns engagement i de amerikanske bestræbelser for at få den danske regering med på en ny grønlandstraktat bl.a. kan være en konsekvens af hans ageren under krigen. Vel kan han ikke med rimelighed gøres ansvarlig for USAs fortsatte tilstedeværelse i Grønland på grund af en uheldig paragraf 10, men trods alt har han vel følt sig lidt medskyldig, han kunne jo have holdt sin fyldepen væk fra traktaten. En fornyelse af traktaten efter krigen angiveligt i dansk interesse ville over for en urimelig kritik i nogen grad have retfærdiggjort hans handlemåde under krigen.

Min konklusion skal være, at Kauffmanns handlinger i tiden fra 1940 til 1948 ikke var styret af en overordnet og livslang politisk bestræbelse for at ændre kursen i dansk udenrigspolitik væk fra »tyskerskolens« og over i en kosmopolitisk – dvs. angelsaksisk vendt – kurs. Den var snarere en udvikling sat igang af Bang-Jensen d. 9. april 1940, en udvikling som var betinget af lokale forhold i USA og Kauffmanns særlige tilbøjeligheder som eventyrer og gambler. Udviklingen bølgede under krigen i takt med fredsudsigterne, men styret af Bang-Jensens næsten maniske vilje til at yde en aktiv krigsindsats for de allierede mod Tyskland og nazismen og – formoder jeg – senere mod kommunismen. Det var en udvikling, som forløb lige til Kauffmann i 1948 blev desavoueret som forhandler i grønlandssagen, ja måske lige til symbiosen mellem de to mænd blev brudt ved Bang-Jensens afgang fra gesandtskabet i 1949.